

RESS IMRE

Andrássy Gyula a „birodalmi miniszterelnök”?*

Az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása során idősebb Andrássy Gyula volt az egyetlen olyan közös külügyminiszter, aki parlamenti kormányzati tapasztalat birtokában és egy politikai párt elismert vezetőjeként költözött közel egy évtizedre a Habsburg-birodalom hatalmi központját jelképező ballhausplatzi palotába. Kinevezése a dualista államberendezkedéshez való formális igazodás jegyében történt. Ő volt az első olyan közös miniszter, akinek a titulusból már hiányzott a „birodalmi” jelző. Az uralkodó csupán „házam és a külügyek miniszterévé” nevezte ki és a „közös minisztertanács elnöki teendőinek ellátásával” bízta meg.¹ Az alaki változás, az elődje által viselt birodalmi kancellári tisztség megszüntetése, kétségkívül a magyar közjogi felfogás érvényesülésének jele. Ezt a rövid életű hivatali tisztséget, amelyet a magyar kiegészítő törvények szentesítésével egy időben, 1867 nyarán hoztak létre, fenntartással és bizalmatlansággal fogadták a korabeli Magyarországon. Létezése ezért már az első delegációs ülésen tiltakozást váltott ki a magyar politikai körökben, mert az elnevezés ellentmondásban állt a dualizmust két állam egyenrangú tartós szövetségének tekintő magyar közjogi felfogással. Az újabb történelmi kutatás szerint a tisztség 1867-ben a konkrét politikai helyzethez igazodva, személyre szabottan keletkezett, s megalkotásában korántsem a magyar dualista különválással szembeni demonstráció volt a meghatározó. Somogyi Éva kormányzattörténelmi monográfiája mutatta ki, hogy a külügyminiszteri állást, az ideiglenes ciszlajtán kormányelnökséget és a birodalmi kancellári tisztséget egy kézben egyesítő Friedrich Ferdinand Beustnak a zilált osztrák belpolitikai viszo-

* Részlet A közös minisztertanács működésének sajátosságai az 1870-es évek első felében c., az OTKA 049 500 TRT sz. kutatási program keretében készült tanulmányból.

1 Wiener Zeitung 1871. nov. 15. A hivatalos lapban közzétett uralkodói kézirat cáfolja az osztrák szakirodalomban elterjedt felfogást, hogy az 1895-ben kinevezett ifjabb Agenor Goluchowski gróf volt az utolsó közös külügyminiszter, aki birodalmi miniszteri címet kapott. Vö. *Walter Goldinger*: Die Zentralverwaltung in Cisleithanien – Die zivile gemeinsame Zentralverwaltung. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. II. Verwaltung und Rechtswesen. Hrsg. Adam Wandruszka–Peter Urbanitsch. Wien, 1975. 173.; *Helmut Rumpler*: Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VI/1. Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. Hrsg. Adam Wandruszka–Peter Urbanitsch. Wien, 1989. 36.

nyok konszolidálására és a dualizmus lajtántúli elfogadtatására volt szüksége erre a kétségkívül jelentősnek látszó hatalomkoncentrációra. A kialakuló dualista monarchia egészét érintő problémák kezelésére külön hivatalként azonban Beust szándéka ellenére sem önállósult tartósan a birodalmi kancellária. Végül a külügyminisztérium hivatali apparátusába tagolódott be és ott állandósult az a külön ügyosztály, amely kapcsolatot tartott a két országos kormányral, a két parlament által a közös ügyek megtárgyalására kiküldött bizottságokkal, a delegációkkal, intézte a közös minisztertanácsi ülések előkészítését és lebonyolítását, foglalkozott a sajtó befolyásolásával és gyűjtötte az államrendőrségi információkat. A kancelláriai hivatal gyors megszűnése, amelyre az 1867. decemberi közös miniszteri megbízatásokat követően került sor, világosan jelezte a Beust által viselt hivatali tisztségek, a közös külügyminiszteri állás és a birodalmi kancellárság eltérő súlyát és hierarchiáját. A dualista alkotmányosság által törvényesített közös külügyminiszteri állása tette ugyanis lehetővé a birodalmi kancellári tisztségéből adódó, a Monarchia egészével kapcsolatos elképzeléseinek érvényesítését, amelyek nem korlátozódtak csupán a fentebb felsorolt, túlnyomórészt igazgatási jellegű ügyekre. Ahogyan Beust 1868 elején megfogalmazta, a birodalmi kancellár tevékenységi körébe tartozott az uralkodó bizalmából a „magasabb politika minden feladata”, amely a dualista Monarchia politikai rendszerének egységét érintette.² Arra a jogos kérdésre, mit jelentett valójában ez a lakonikusan említett, nem részletezett feladat, Beust belpolitikai tevékenysége szolgál megbízható magyarázattal. A történeti szakirodalom részletesen feldolgozta az uralkodó bizalmából kifejtett közreműködését a magyar kiegyezés létrehozásában és annak ausztriai elfogadtatásában.³ 1868 után közös miniszterként és birodalmi kancellárként pedig szintén az uralkodóval teljes összhangban vállalt többször szerepet a ciszlajtán belpolitikában mutatkozó politikai válságok feloldására, többek között a cseh államjogi ellenzékiség leszerelésére és Galícia helyzetének rendezésére.⁴ A magyar belpolitika alakulása kevésbé foglalkoztatta, hiszen Pesten szilárdan kézben tartotta a kormányzatot a dualizmust létrehozó Deák-párti parlamenti többség. A kiegyezés után gyors megállapodás született a magyar-osztrák vám- és kereskedelmi szövetségről, s a magyar parlamentben különösebb nehézség nélkül ment keresztül az általános hadkötelezettségről szóló törvény. Beust differenciált viszonyulása a Monarchia egészével kapcsolatos belpolitikai kérdésekhez az 1868 elején megjelölt „magasabb politikai feladattól” fakadt. A birodalmi kancellár figyelme és tevékenysége csak azoknak az országoknak a belső problémáira terjedt ki, ahol a Monarchia egészét és államrendszerét érintő politikai folyamatok zajlottak. Bukásának a kiváltó okai között nem elhanyagolható a belpolitikai indíték, elsősorban az uralkodó által pártfogolt cseh

2 *Somogyi Éva*: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács 1867–1906). Bp. 1996. (História Könyvtár. Monográfiák 8.) 19–24., 73., 93.

3 *Éva Somogyi*: Vom Zentralismus zum Dualismus. Der Weg der deutschösterreichischen Liberalen zum Ausgleich von 1867. Bp. 1983. 77–104.

4 *Zachar József*: Az osztrák-német liberális Alkotmánypárt és a politikai hatalom 1861–1881. Bp. 1981. 82–95.

kiegyezési kísérlet meghiúsítása körüli szerepe,⁵ ami csak aláhúzta a parlamenti támogatással nem rendelkező birodalmi kancellárnak az uralkodói hatalomtól való egyoldalú függését. Lényegében ebben ragadható meg a közös külügyminiszteri állással egyesített birodalmi kancellári tisztség valódi politikai tartalma és funkciója: *a Monarchia belső politikai folyamatainak az uralkodói akarattal összhangban való informális befolyásolása.*

A közös külügyminiszter Andrássy az uralkodóhoz fűződő bizalmi viszonya alapján mint a korona első tanácsadója a birodalmi kancellári cím nélkül is érvényesíthette informális befolyását a Monarchia politikai rendszerét érintő, a belső viszonyait alakító kérdésekben. A hivatali hierarchiában elfoglalt súlyával, befolyásának és állásfoglalásának jelentőségével osztrák-német kortársai rögtön teljes mértékben tisztában voltak, s benne változatlanul birodalmi minisztert, az uralkodó bizalmának legfőbb letéteményesét látták. Beleszólását a ciszlajtán belpolitikába nem kifogásolták, sőt egyenesen keresték támogatását a meghiúsult cseh kiegyezési kísérletet követő kormányválság megoldására. Még csupán a lemondásra kényszerített Beust dezinált utóda volt, amikor az osztrák miniszterelnök, Hohenwart visszalépése után a ciszlajtán kormány megalakításával megbízott Ernst Kellersperg báró már vele is egyezett programját. A liberális centralista politikus azonban nem találta meg a közös hangot, mert Andrássy nem helyeselte galíciai politikai elképzeléseit a lengyelek háttérbe szorítására és az ukránok favorizálására.⁶ Külügyminiszteri kinevezésének hivatalos bejelentése után pedig már éppúgy aktivizálódott a ciszlajtán kormányválság megoldásában, a dualizmust elfogadó liberális kormány létrehozásában, mint ahogyan az osztrák belpolitikában Beust járt el többször is a korábbi fél évtizedben. Befolyását azért vetette latba, hogy az uralkodó a már többször szóba került liberális politikust, Adolph Auersperg herceget bízva meg a kormányalakítással. A jövődől ciszlajtán kormány programjáról pedig hármashban egyezett az uralkodóval és az általa favorizált miniszterelnök-jelölttel.⁷

Andrássy közvetlen szerepéről és befolyásának mértékéről a ciszlajtán belpolitika liberális fordulatát beteljesítő Auersperg-kormány megalakításában természetesen eltérnek a történetírói vélemények. Wertheimer Ede életrajzi monográfiájából egy olyan túldimenzionált történeti személyiség képe bontakozik ki, aki szinte egyedül győzte meg az uralkodót a neki tetsző osztrák liberális kormányfő személyéről és kormányalakítási megbízásáról. Ebben a beállításban mint a dualizmus megmentője jelenik meg, aki megakadályozta Ausztriában a konzervatív föderalista irányzat diadalát és külügyminiszteri állásából eredő befolyásával tette lehetővé a liberálisok kormányzását.⁸ Bár kétségtelen, hogy a német követ, Schweinitz tábornok azt jelentette Berlinbe, hogy a belpolitikára vár-

5 *Diószegi István*: Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében. Bp. 1998. 148.

6 *Zachar J.*: i. m. 163.

7 *Wertheimer Ede*: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. I–II. Bp. 1910–1913., II. 14–15.

8 I. m. I. 717–742., II. 13–16.

hatóan nagy lesz Andrássy befolyása, mert több nyilatkozatában is utalt arra, hogy a kül- és belpolitika nem választható el egymástól.⁹

A bécsi egyetem egykori neves tanára, Heinrich Lutz, viszont Andrássynak a ciszlajtán liberális kormányprogram meghatározásában játszott szerepét érezte rendkívül fontosnak. A korszakról írott nevezetes könyvében Andrássy saját kezűleg papírra vetett politikai koncepcióját vélte felfedezni abban az 1871 novemberére datálható, aláírás nélküli feljegyzésben, amely „A kormányprogramhoz” elnevezéssel maradt fenn a kabineti levéltár titkos iratai között és pontokba szedve vette sorra a követendő ausztriai belpolitika alapelveit.¹⁰ A sajátkezűség formai kritériuma mellett főként a programtervezet hangvétele és tartalmi vonatkozásai miatt feltételezte, hogy Andrássytól származhat az uralkodó tájékoztatására készült feljegyzés. A benne foglalt célkitűzésekből Lutz szerint ugyanaz az etatista szellemiség sugárzik, amely az 1872. februári katonai konferencián jellemezte Andrássy elgondolásait a külpolitikájának fedezetet biztosító koncentrált kormányzás szükségességéről.¹¹ Ez a párhuzam kétségkívül fennállt, mert a ciszlajtán kormányalakítás idején készült feljegyzés éppen azokat a követelményeket konkretizálta, amelyek az osztrák belpolitikában a dualista birodalmi egység megszilárdítására szolgáltak. Ezek között első helyen található egy erős és igazságos kormány megalakulása, amely nem elfogult a különböző nemzeti és politikai irányultságú pártok iránt és tekintélyével képes a közigazgatásban a törvények gyors, eredményes végrehajtására. A fennálló, tehát a decemberi alkotmányhoz való szilárd ragaszkodás jelenti a másik fő követelményt, de ennek az alkotmányhűségnek a legfőbb értelme a liberalizmus jegyében kívánt változtatások megakadályozása. A kormányzás etatista vonásainak előtérbe állítása párosult tehát a liberalizmusnak teendő újabb engedmények kategorikus elvetésével, különösen az államélet és a vallás területén. A további programponatok az alkotmányra alapozott ciszlajtán politikai stabilitás szemszögéből foglalkoztak Csehország és Galícia államjogi helyzetét illető kormánypolitikával, amelyek a két ország eltérő kezelését ajánlották. Egyfelől a dualista hatalmi struktúra biztosítékának számító decemberi alkotmány védelmében ellenezte Csehország államjogi helyzetének minden módosítását, a cseh kiegyezési tárgyalások újraindítását. Másfelől Galícia esetében azt kezdeményezte, hogy a kormány az autonómia korábban megkezdett, korlátozott kiépítését a fennálló alkotmány keretei között, a központi kormányzati hatalom sérelme nélkül vigye végig, de ezzel szabja meg az engedmények végső határát is. Külön pontként jelent meg az alapelvek sorában a Monarchia nagyhatalmi állása iránti elkötelezettség kinyilvánítása és pénzügyi következményeinek vállalása. Ezért egy olyan szellemiségű párt megteremtését kívánta a ciszlajtán kormánytól, amely képvisel-

⁹ *Tefner Zoltán*: Beust, Hohenwart, Andrássy és a lengyelkérdés. *Valóság* 47(2004) 8. sz. 51.

¹⁰ *Heinrich Lutz*: Österreich–Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches. *Europäische Entscheidungen 1867–1871*. Frankfurt am Main–Berlin–Wien, 1979. 470–472., 585.

¹¹ *Kriegsarchiv Wien*, Militärkanzlei Seiner Majestät (= KA MKSM), Separat-Faszikel 70/55. A háromnapos konferencia jegyzőkönyvét részlegesen közölte: *Heinrich Lutz*: Politik und militärische Planung in Österreich–Ungarn zu Beginn der Ära Andrassy. In: *Geschichte und Gesellschaft*. Festschrift für Karl R. Stadler zum 60. Geburtstag. Hg. Gebhard Botz–Hans Hautmann–Helmut Konrad. Wien, 1974. 23–44.

li a két birodalomfél közös hatalmi állása fenntartásának szükségességét és az ehhez megkövetelt eszközöket a delegációban éppúgy megszavazza, mint saját kormánya szükségleteit a birodalmi tanácsban.

A rövid, frappáns gondolatfüzér a cislajtán szabadelvű kormány programjáról valóban számos olyan államjogi célkitűzést és követelést fogalmazott meg, amelyek pontosan beleillettek a központosított dualizmust létrehozó és annak fellazulását a cseh kiegyezés elgáncsolásával megakadályozó magyar politikus eszmevilágába. Különösen a galíciai lengyel autonómia kérdésének kiemelt szerepeltetése miatt lehetett könnyen a feljegyzés szerzőségét Andrássyval kapcsolatba hozni. A szakirodalomban ugyanis általánosan elfogadott a lengyelbarátsága. Ennek egyik forrása a még parlamenti képviselőként, 1866-ban a magyar képviselőház felirati vitájában elmondott, sokáig emlékezetes beszéde, amelyben az osztrák centralizmus külpolitikáját marasztalta el, mert az 1863-as lengyel felkelés idején nem állt a nyugati hatalmak mellé a Lengyel Királyság autonómiájának védelmében.¹² Miniszterelnöksége alatt a kiegyezést követően látványos formákat öltött a magyar–lengyel fraternizálás. A lengyel önállósulási törekvésekkel azonosított Czartoryski hercegi család tagjai éltek az 1805-ben kapott magyar indigenatus lehetőségével és tüntetően megjelentek a magyar főrendiházban. A magyar és a galíciai lengyel sajtóban egyidejűleg hangot kapott az az elképzelés, hogy az osztrák centralizmus miatt elégedetlen Galícia a Habsburg Monarchia dualista átalakulásának záróakkordjaként a magyar korona jogán csatlakozik a Szent István-i államtesthez, ahol a horvát kiegyezéshez hasonló szubdualista autonómiában részesül.¹³ Noha ezzel kapcsolatban Andrássy magyar miniszterelnökként ismereteink szerint nem tett tényleges politikai lépéseket, kétségtelen tény, hogy külügyminiszterként többször is közbenjárt a galíciai autonómia ügyében a cislajtán kormány halogató politikája miatt.¹⁴ A befejező programpontról kapcsolatban sem nagyon lehetett mást feltételezni, mint hogy saját külügyminiszteri pozíciója erősítésére elsősorban Andrássynak állt érdekében a Monarchia nagyhatalmi állásának megőrzését támogató cislajtán kormány létrehozása. Már magyar miniszterelnökként is az volt véleménye, hogy a közös külügyminiszter nem nélkülözheti az országos kormányok szolidaritását és a delegációk megnyerését, amelyhez hozzátartozhatott a delegációs üléseken olykor öntörvényű, kiszámíthatatlan osztrák–német liberális képviselők megfegyelmezésének kívánalma is.

A kétségkívül meglévő gondolati azonosság végül nem bizonyult perdöntőnek arra nézve, hogy a cislajtán kormánypolitikát meghatározó alapelvek kezdeményezője vagy egyedüli szerzője valóban Andrássy Gyula lett volna. A mélyreható forráskritika elvégzésére ösztönzött, hogy először beigazolódtak a kézirat sajátke-

12 Gróf Andrássy Gyula beszédei. I. Kiadta: Lederer Béla. Bp. 1891. 169.

13 *Tefner Z.*: i. m. 53–55.

14 *Paul Molisch*: Briefe zur deutschen Politik in Österreich von 1848 bis 1918. Wien–Leipzig, 1934. 79.; *Ludwig Ritter von Przibram*: Erinnerungen eines alten Österreichers. I. Stuttgart–Leipzig, 1910. 332.; *Wertheimer E.*: i. m. II. 14., 172.

zúságával kapcsolatos kételyeink. Kétségtelen hitelű Andrassy autográf iratokkal történt összevetés alapján kiderült, hogy a kabineti levéltárban található programtervezet nem az ő kezétől származott.¹⁵ Bár azt nyilvánvalóan továbbra sem lehet kizárni, hogy Andrassy esetleg tényleg közreműködött ennek a valószínűleg egy szóbeli tárgyalás eredményét összegző, vagy annak előkészítését szolgáló rögtönzött feljegyzésnek a megszerkesztésében. Az viszont kétségtelen, hogy ezek voltak a legfőbb pontok azon a programegyeztető tárgyaláson, amelyet az uralkodóval együtt folytatott a ciszlajtán miniszterelnök-jelölttel. Érdemes megjegyezni, hogy a német követnek is abban a sorrendben adott tájékoztatást a ciszlajtán kormány programjának fontosabb elemeiről, ahogyan azok a feljegyzésben szerepeltek.¹⁶ Az Auersperg-kormány megalakulásához összeállított alapelvek keletkezéséről és szellemi forrásvidékéről azonban egy másik osztrák történész kutatási eredményei szolgáltatnak nagyon is meggyőző érveket. Ferenc József és a parlament viszonyát feldolgozó tanulmányában Fritz Fellner mutatta ki, hogy a Hohenwart-válságot követően maga az uralkodó határozta meg az osztrák-német liberálisok kormányra engedésének minden apró részletét. A kormányalakítással sikertelenül kísérletező Kellersperg bárónak, akinek megbízatására Andrassynak nem volt semmifajta befolyása, a kormányprogramot illetően az uralkodó szabta meg az olyan feltételek teljesítését, mint az alkotmányt érintő kiegyezési tárgyalások abbahagyása, a liberális szellemiségű törvényalkotás felfüggesztése, a lengyelek megnyerése és a birodalmi ügyekben lojális delegáció megteremtése.¹⁷ Ezek mindegyike szinte azonos megfogalmazásban szerepelt az Andrassynak tulajdonított alapelvek között, amelyek valójában az uralkodó elképzeléseit tartalmazták. A meghiúsult Hohenwart-kísérlet után Ferenc József nyilvánította ki azokat a szempontokat, amelyek a dualista birodalmi egység érvényesülésének és az alkotmányos törvények szigorú betartásának bázisán megalakuló ciszlajtán kormány számára zsinórmértékül szolgáltak. A cseh alaptörvénycikkelyek elutasítása miatt a sértett ellenzékiplatformjára helyezkedő konzervatívok és a passzivitásba vonuló csehek miatt kialakult pártpolitikai erőviszonyok közepette megkerülhetetlenné vált az osztrák-német liberálisok kormányzati szerepe, de ehhez az uralkodó bel- és külpolitikai megfontolásokból csak kényszeredetten járult hozzá. A belpolitikában nyilvánvalóan nyugtalanította a szabadelvű intézmények további kiépítésének lehetősége, aminek az államot és egyházat érintő liberális törvényalkotás felfüggesztésével remélt határt szabni. Ez minden esetre olyan kölcsönös kompromisszumot ígért, amelyben az uralkodó szakít a ciszlajtán területen a német hegemoniát veszélyeztető alkotmánymódosítással, míg a liberálisok elállnak a számára elfogadhatatlan, az államot és egyházat érintő szabadelvű törvények meghozatalától. Ebben az összefüggésben mint a túlhajtott osztrák-német libe-

15 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (= HHStA), Kabinettsarchiv, Geheimakten, Karton 7. – Az irat megküldését Fazakas István bécsi levéltári delegátusnak köszönöm.

16 Wertheimer E.: i. m. II. 15.

17 Fritz Fellner: Kaiser Franz Joseph und das Parlament. Materialien zur Geschichte der Innenpolitik Österreichs in den Jahren 1867–1873. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 9(1956) 304–306.

rális törekvések természetes ellensúlya mutatkozott meg a lengyelek kormányba történő bevonásának valódi jelentősége. De az uralkodó szempontjából a lengyelek megnyerésének az osztrák-német liberális kormányban való részvételre jelentkezett egy nagyon figyelemre méltó külpolitikai mozzanata. A német egység hatásra az Ausztriában elhatalmasodó német nemzeti érzés 1871 őszén – Lónyay Menyhért közös pénzügyminiszter értesülése szerint – azt a lesújtó véleményt váltotta ki az uralkodóból, amely az osztrák-németek érdekeltségét a Monarchia fennmaradásában a szerbekéhez és románokéhoz hasonlította, akiknek fajrokonai a szomszéd államokban élnek. Egyidejűleg a magyarok mellett a cseheket és a lengyeleket sorolta azon népfajok közé, amelyek a szívükön viselik a Monarchia fennállását.¹⁸ Az osztrák-német politikai egyesületekben tapasztalható német nemzeti megnyilvánulások később is rendkívüli módon nyugtalanították Ferenc Józsefet. A következő év tavaszán éppen Budáról szólította fel az osztrák miniszterelnököt, hogy a német egyesületek ellen is alkalmazza a csehek ellen használt energikus intézkedéseket: „Felhívom a figyelmét például linzi politikai egyesület március 13-i ünnepségére, ahol a tartományi tanfelügyelő közreműködésével többé-kevésbé leplezett hazaárulás történt és Weichs báró kívánságára a »Wacht am Rhein«-t énekelte az egész gyűlés. Ennek a dalnak a tüntető eléneklését egyáltalán nem lehet másként tekinteni, mint ha Prágában az orosz néphimnuszt énekelnék, ami tudomásom szerint az utóbbi időben nem fordult elő”.¹⁹ A sikertelen cseh kiegyezési kísérlet után ezért volt fontos az uralkodónak legalább a másik szláv népesség, a lengyelek ellenzékiiségének leszerelése és kormányzati szerepvállalásának biztosítása.

Az uralkodó nézeteinek genezise és részletes feltárása különös jelentőségű Andrassy közös miniszteri állásából gyakorolt belpolitikai befolyása jelentőségének megítéléséhez, mert annak fényében teljesen más színt kaptak a többek között a lengyel kérdésben tett megnyilatkozásai és cselekedetei. Pontosán érzékelhető, hogy közös miniszterként korántsem a magyar voltából eredő egyéni szempontjait érvényesítette a cislajtán belpolitikában, a korlátozott galíciai autonómia megteremtése végett. Sokkal inkább az uralkodó intencióival összhangban járt el, bár feladatát elsősorban abban látta, hogy a konzervatív föderalisták táborából leválasztott lengyelek a jövőbeli pánszláv irányzatok ellensúlyaként szolgáljanak.²⁰ Végeredményben az egész kormányalakítási folyamatban a közös miniszter Andrassy informális szerepe abban nyilvánult meg, hogy az uralkodó által kijelölt feltételek mellett sikerrel győzte meg az osztrák-német liberálisokat a kormányzati szerepvállalás fontosságáról. A közös miniszteri állásából eredő informális befolyását azonban ellentétes irányban az uralkodónál is érvényesítet-

18 Lónyay Menyhért naplója, 1871. okt. 16. Magyar Országos Levéltár (= MOL) Filmtár 37 154.

19 P. Molisch: i. m. 80–81. A felső-ausztriai liberális politikai egyesületnek a bécsi forradalom emlékére tartott ünnepségéről és Friedrich von und zu Weichs báró liberális birodalmi tanácsi képviselő német nemzeti felfogásáról ld. Kurt Wimmer: Liberalismus in Oberösterreich. Am Beispiel des liberal-politischen Vereins für Oberösterreich in Linz (1869–1909). Linz, 1979. (Beiträge zur Zeitgeschichte Oberösterreichs 6.) 36–37., 100–102., 157.

20 Wertheimer E.: i. m. II. 14.; Tefner Z.: i. m. 52.

te a megalakult liberális kormány megszilárdítása érdekében. Amikor értesült arról, hogy Ferenc József a birodalmi tanácstól távol maradó szláv, továbbá a konzervatív tiroli és vorarlbergi képviselőkre tekintettel nem kíván megjelenni a csonka birodalmi tanács megnyitóján, rábírta őt szándéka megváltoztatására, nehogy távolléte előidézze a frissen alakult kormány bukását.²¹ 1872 tavaszán pedig Auersperg miniszterelnök kérésére sikeresen interveniált a tartósan Budán tartózkodó uralkodónál, hogy a kényszerválasztási törvényhez való hozzájárulását ne kapcsolja össze a galíciai autonómia egyidejű parlamenti elfogadásával.²²

Az osztrák-német kortársak nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget annak, hogy Andrassy végül is nem birodalmi kancellárként működött közre a ciszlajtán liberális kormány megalakításában. Amíg 1868-ban a delegációban már a birodalmi kancellárság feletti magyar kritika – nyilván presztízssokokból is – kiváltotta az osztrák-német liberálisok heves tiltakozását,²³ addig 1871 őszén annak egy magyar politikus közös miniszteri kinevezéséhez kapcsolódó megszűnése sem számított akár csak egy vezércikket vagy parlamenti interpellációt érdemlő államjogi-sérelemi problémának. A Hohenwart-válság tapasztalatai nyilvánvalóvá tették a politikai hatalom elvesztésének fenyegetéséből ocsúdó osztrák-német liberálisoknak, hogy az eszei birodalmi egységet megtestesítő tisztségnél sokkal fontosabb a pusztán közös miniszter Andrassy által képviselt centralista dualizmus megszilárdulása, amely Ciszlajtániában a német vezető szerep, az államegység és a központi parlamentre épülő alkotmányos kormányzás megvalósulásának feltétele.

Andrassy bemutatkozása a közös minisztertanács elnökeként alkotmányos, parlamenti politikusi hírnevéhez méltóan, minden különösebb bürokratikus előkészítés nélkül ment végbe. A vezetésével tartott első közös minisztertanácsi ülésre 1872. január elején az osztrák és magyar kormányfőt az érdekelt szakminiszterekkel együtt hívta meg az elintézésre váró külpolitikai és külgazdasági problémák megtárgyalására.²⁴ Fellépésének azonban nem volt semmiféle testületi jellege, mert rajta kívül más közös miniszter nem is volt jelen a tanácskozáson. A hadügyminiszter távolmaradására minden esetre elegendő indok lehetett, hogy a napirenden nem szerepeltek katonai jellegű kérdések. A közös pénzügyminiszteri posztot pedig Lónyay Menyhért magyar miniszterelnöki kinevezése után még nem töltötték be. Feltűnő viszont, hogy még az illetékes külügyminisztériumi szakelődök is hiányoztak, akik a későbbiekben rendszeresen részt vettek a közös minisztertanácsi üléseken, ha speciális szakértelmet és háttértudást igénylő kérdések kerültek napirendre. Az időpont megválasztásában is tetten érhető az Andrassy-korszakra jellemző alkalmi időzítés. A magyar kormány egésze éppen Bécsben tartózkodott, hogy az uralkodó közreműködésével keressenek megoldást a magyar–horvát kiegyezés alapelveit elfogadó horvát tartománygyű-

21 *L. Prizbram*: i. m. 329–330.

22 *F. Fellner*: i. m. 328.

23 *Wertheimer E.*: i. m. I. 508.

24 *Gemeinsamer Ministerrat* (= GMR) 1872. jan. 3. RMRZ 121. HHStA., PA. XL, Karton 287.

lési többség kialakítására. Így praktikusnak látszott ezt a lehetőséget kihasználni az első közös minisztertanácsi ülésre. A két újonnan kinevezett miniszterelnök, Lónyay Menyhért és Adolph Auersperg, valamint az országos kormányok tagjainak demonstratív összehívásával nyilvánvalóan jelezni akarta szándékát, hogy hivatali működése során messzemenően érvényesíteni fogja a dualizmus következményét, s politikájához a két kormány egyetértését és támogatását keresi. Gesztusának értékét némiképp relativizálta, hogy az országos politikusokkal megvitatott problémák nem voltak stratégiai jelentőségűek, hanem az előző év két nagy hatású eseményének, a német császárság létrejöttének és a Fekete-tenger demilitarizálását megszüntető londoni szerződésnek a gyakorlati következményeiről szóltak. A külügyminiszter kívánságának megfelelően mindkét kormány tudomásul vette Elzász-Lotharingia betagozását a Német Vármegyeletbe, anélkül, hogy a két tartományt illetően a Monarchia részéről kifogást emelnének vagy újratárgyalnák a félkész textíliák vámmentes kikészítésének feltételeit, ahogyan azt az *Alsó-Ausztriai Iparegyelet* kezdeményezte. A másik napirendi pont mind hatalompolitikai, mind külgazdasági szempontból nagyobb horderejű kérdésnek számított. A fekete-tengeri hajózás rendjét újraszabályozó londoni konferencián az osztrák–magyar diplomácia elérte, hogy a Monarchia meghatározó szerepet kapott a térség kereskedelmi forgalmát nehezítő al-dunai hajózási akadályok, elsősorban a Vaskapu sziklazátonyainak eltávolítására.²⁵ Andrássy különös fontosságot tulajdonított az al-dunai folyószabályozás gyors megvalósításának, mert ebben látta a Monarchia délkelet-európai politikai és gazdasági befolyása kiteljesedésének, főként az ipari kivitel nagyarányú növekedésének egyik fontos feltételét. A munkálatokhoz szükséges államközi és finanszírozási szerződésekről, valamint a kivitelezésre vállalkozó nemzetközi konzorcium ajánlatáról a külügyminiszter azonban nem kezdhett érdemi tárgyalásokat, mert a két országos kormány nem tudott megegyezni a költségek megosztásáról. Az álláspontok nagyon távol álltak egymástól. Az al-dunai munkálatok finanszírozására a magyar kormány a közös költségekhez való hozzájárulás mértékét, azaz a kvóta szerinti 30–70%-os megosztást találta méltányosnak. Az osztrák fél viszont a Duna Monarchián belüli hosszát tekintette a költségmegosztás alapjának, amely 1:3 arányban Ausztriának kedvezett. A Vaskapu-szabályozás költségeinek fele-fele arányban történő megosztásához a ciszlajtán kormány csak abban az esetben adta hozzájárulását, ha a magyar költségvetés terhére a Pozsony–Gönyű közötti Duna-szakaszon egyidejűleg eltávolítják a Bécs keleti irányú hajóforgalmát a nyári alacsony vízállások idején megbénító homokzátonyokat. A kiegyezés alapkérdését is érintette az az osztrák törekvés, amely a Pozsony alatti szabályozási munkák elmaradása esetén magyar pénzügyi hozzájárulást kívánt az Alpokban a terepadottságok miatt rendkívül költséges Arlberg-vasút finanszírozásához, mert az várhatóan javítani fogja a nyugatra irányuló magyar élelmiszerexport piacra jutásának feltételeit.²⁶ Több közös minisz-

25 *Palotás Emil*: A nemzetközi Duna-hajózás a Habsburg-monarchia diplomáciájában 1856–1883.

Bp. 1984. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 104.) 52–54.

26 GMR 1872. jún. 1. RMRZ 125. HHStA., PA. XL, Karton 287.

tertanácsi tárgyalási forduló után végül az utolsó egyeztetésre meghívott uralkodó döntötte el a vitát, aki az osztrák álláspontot, a Duna parthosszának arányában való költségmegosztást találta helyénvalónak a Vaskapu-szabályozás finanszírozására.²⁷ A külgazdasági kérdések mellett Andrássy a két országos kormány pénzügyi ellentéteit is közös minisztertanács elé vitte. A Nemzeti Bankról kibontakozott vitában sikeres közvetítőnek bizonyult. A közös minisztertanácsban olyan kompromisszum született, hogy az osztrák kormány elvileg hozzájárult az öt év múlva lejáró gazdasági kiegyezést követően az *Osztrák Nemzeti Bank* dualizálásához.²⁸

Ezek a szinte kizárólag a két országos kormány tagjainak részvételével tartott közös minisztertanácsi ülések Andrássy közös miniszteri szerepfelfogásának egyik sajátos vonását képezték. A két országos kormány közötti közvetítést, közös minisztertársai mellőzésével, teljesen saját személyes és kizárólagos feladatának tekintette, fenntartva konszenzus elmaradása esetén az uralkodónak a döntés jogát. Informális szerepe elsősorban a magyar kormánnyal kapcsolatban dokumentálható. Ebbe az is beletartozott, hogy a magyar minisztertanácsban személyesen lépett fel az al-dunai munkálatok érdekében és szóbeli érvekkel egészítette ki a magyar kormányhoz intézett átiratát.²⁹ Személyes megjelenése a magyar minisztertanácsban formális jogi szempontból nyilvánvalóan nem volt összhangban a magyar kiegyezési törvény azon kikötésével, hogy a közös miniszter nem gyakorolhat befolyást az országos kormány tevékenységére (1867:12. tc. 27. §). Andrássy politikai előéletéből következett, hogy ezt sem ő, sem a magyar kormánytagok nem közjogi sérelemnek, hanem sokkal inkább egy olyan alkalomnak fogták fel, amikor a magyarok a következő közös minisztertanácsi ülés előtt egymás között egyeztették álláspontjukat. A későbbiek során különösen a bécsi Andrássy-szalón, az ott adott estélyek többször is olyan informális előkészítő fórumnak bizonyultak, amely meghatározta a közös minisztertanácsban született döntést. A politikai elképzeléseivel időnként szembeszegülő magyar kormánytagok meggyőzésére a bécsi palotában felszolgált estebédet követő, oldott hangulatú előzetes tanácskozás, amikor a magyarok csak egymás között voltak, mindig sokkal eredményesebbnek bizonyult, mint ha a másnapi – az uralkodó jelenlétében feszélyezett légkörű – közös minisztertanácsi ülésen folytatták volna le az érdemi vitát.³⁰ Andrássynak az ilyen közvetlen érintkezésem alapuló

27 GMR 1872. jún. 9. RMRZ 127. HHStA., PA. XL, Karton 287.

28 GMR 1872. okt. 24. RMRZ 139. MOL, K 255 Pénzügyminisztérium, Elnöki iratok, 1089. csomó.

29 MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1872. ápr. 18. 36/MT. 7–8.

30 Egy ilyen estély előzte meg 1875 júniusában a román kereskedelmi szerződés ügyében szorongással várt közös minisztertanácsot. A magyar kormány ugyanis számtalan levélváltás és Andrássy bizalmasai közé sorolt Schwegel báró, külügyminisztériumi kereskedelmi osztályfőnökkel folytatott tárgyalás után is ragaszkodott a magyar agrárérdeket hátrányosan érintő, a Romániával már előzetesen kialakított szerződési feltételek módosításához. A másnapi nagyon rövid közös minisztertanácson, amely miatt az uralkodó még az ischli vadászatát is megszakította, azonban már semmi sem utalt a közös külügyminisztérium és a magyar kormány korábbi ellentéteire. A magyar kormánytagok Andrássy javaslatára egyetlen ellenvetés nélkül vállalták a Magyarországnak gazdaságilag nem mindenben előnyös, de hatalmpolitikai megfontolásból, a

politizálás, a szóbeli tárgyalás volt az életeleme, s a bécsi hivatalnoki mentalitás mindvégig idegen maradt számára. A hivatali gyakorlatban túlbujánzó írásbeliség helyett, amikor csak lehetett, szóban intézkedett vagy személyesen tárgyalta meg az előforduló ügyeket. Ezt a szokását még az uralkodó is akceptálta, s vele is szóban beszélt meg olyan nagy horderejű politikai kérdéseket vagy kisebb jelentőségű igazgatási ügyeket, amelyekhez minisztertársai hosszú emlékiratokkal vagy felséglőterjesztésekkel szereztek meg az uralkodói hozzájárulást.

A közös miniszterek Andrássy kinevezése után majdnem fél év elteltével ültek össze először együttes tanácskozásra. De ezt a „Reichsministerkonferenz”-et is az uralkodó rendelte el a galíciai erődítési munkálatok pénzügyi fedezetének előteremtésére.³¹ Az ilyen szűkkörű, az országos kormányok tagjainak részvételét mellőző előzetes tanácskozás katonai költségvetési kérdésekben megszokott eljárás volt a közös miniszterek nézeteinek összehangolására. Nem is érdemelné meg a külön említést az ilyen rutinfeladat végrehajtása, ha az azt megörökítő protokollum nem tartalmazna két eltérő elnevezést Andrássy hivatali rangjáról. A résztvevők személyét és hivatali tisztségét felsoroló, előrenyomtatott jegyzőkönyvi felzet szerint az ülésen a külügyminiszter Andrássy elnökölt, míg a jegyzőkönyv szövege „Reichsministerpräsident”-nek azaz birodalmi miniszterelnöknek nevezte őt többszöri hozzászólása alkalmával.³² A különös elnevezésre kezdetben nem akadt más magyarázatunk, mint a jegyzőkönyvvezető túlbuzgósága vagy pontatlansága. Tetszetősnek ígérkezett az a feltevés, hogy Kondradsheim báró, a külügyminisztérium apparátusából kikerült tapasztalt jegyzőkönyvvezető Andrássyt két minisztertársához hasonlóan – az uralkodói kinevezési kéziratban már nem szereplő jelző ellenére – változatlanul birodalmi miniszternek tekintette és hangsúlyosan jelezni kívánta közös minisztertanácsi elnöki funkcióját. Az is felmerült, hogy esetleg egyenesen megszokásból használta – korábbi kormányfői tisztségére emlékezve – a magyar helyett a birodalmi miniszterelnöki titulust. Abból az egyszerű tényből viszont, hogy a jogilag nem létező hivatali rang végül bennmaradt a jegyzőkönyvi tisztázat szövegében, kétségkívül az érintett valamilyen közvetett egyetértésére is következtethetünk. A jegyzőkönyv kiadójának ugyanis mindenképpen fel kell tenni azt a forráskritikai kérdést, hogy Andrássy – miután gondosan végigolvasta a jegyzőkönyv tisztázati példányát és többször javított rajta – miért nem helyesbítette a törvényekben nem szereplő, személyéhez kapcsolt hivatali rangot. A kiegyezés létrehozásában játszott szerepe és a dualizmus magyar felfogása ismeretében csak nehezen barátoktunk meg azzal a feltételezéssel, hogy a birodalmi miniszterelnöki titulus meghagyása a jegyzőkönyvben lehetett akár az uralkodó figyelmének felkeltését célzó kódolt üzenet, a tisztség adományozásához való uralkodói hozzáállás tesztelése. A külügy-

még szultáni függőségben lévő Románia államiságának erősítése végett fontos román kereskedelmi szerződés mielőbbi parlamenti elfogadtatását. GMR 1875. jún. 10. RMRZ 160. HHStA., PA. XL, Karton 288. – PA Adm. Reg., Fach 34. Karton 166.

31 Ferenc József Andrássynak, Buda, 1872. márc. 25. HHStA., PA. I. Karton 560.

32 GMR 1872. márc. 28. RMRZ 122. HHStA., PA. XL, Karton 287.

miniszter hivatali állásának a házminiszterség révén az udvartartással való összefonódása és egy véletlenül keletkezett, szerencsésen fennmaradt forrás végül is alátámasztotta azt a feltevésünket, hogy a magyar parlamenti politikusból lett közös külügyminiszter is kísérletet tett a közös kormány fejét megillető különleges hivatali rang elérésére. Ebben a törekvésében a politikai megfontolások mellett a társadalmi presztízs szempontjai talán még nagyobb szerepet játszottak.

Nagyvonalú berendezkedése Bécsben, ahogyan néhány hét alatt a saját költségén újjávarázsolta a kedélytelen hangulatot árasztó, kopott ballhausplatzi miniszteri lakosztályt és annak nagyúri pompával berendezett szalonjában, elegáns, szép feleségével az oldalán mindenben alkalmas találkozóhelyet teremtett a diplomaták és az „első társaság” összejöveteleinek, elsősorban a külföldi követek elismerését vívta ki.³³ Alig csillapította viszont a régi osztrák aulikus arisztokráciának a személye, forradalmi múltja és magyar volta miatti fenntartásait.³⁴ Andrassy ezért különös súlyt helyezett arra, hogy a Monarchia alkotmányos átalakulásához igazodó új udvartartási rangsorban, amelyet 1872 őszén készítettek elő, éppen a különböző előkelő hercegi családokkal szemben a hivatali állásának megnevezése is juttassa kifejezésre a korona melletti első tanácsadói funkcióját. Egy személyes megbeszélés során ezért vetette fel Konstantin zu Hohenlohe-Schillingsfürst herceg első főudvarmesternek, hogy az új udvartartási rangsor összeállítása során ruházzák fel őt olyan címmel, amelynek történelmi hagyományai csak emelnék hivatali állásának udvari rangját. A pontos elnevezést nem megadva hozta szóba mind Beust, mind pedig Metternich kancellárságát, mint lehetséges mintát. A személyiségéhez illő szóbeli eljárásának azért maradt nyoma, mert az udvartartás első tisztségviselője hivatalához illő tapintattal a karácsonyi ünnep miatt már nem kereste fel személyesen, hanem szigorúan magánhasználatra írásban tájékoztatta az uralkodó elgondolásáról. Az apróbetűs, nagyítóval is nehezen olvasható levél fontosságát mutatja, hogy hátlapjára Andrassy saját kezűleg jegyezte rá a „megtartani” utasítást.³⁵ A benne foglalt információ mindenestre csak félig volt számára kedvező. Az uralkodó hallgatással siklott el elődje hivatali rangjának, a birodalmi kancellári címnek újbóli adományozása felett. „Még egyszer beszéltem Őfelségével a rangsorolásodról. A császár nem bocsátkozott bele abba, hogy Neked is adományozza azt a rangot, amit annak idején Beust gróf (mint birodalmi kancellár) megkapott” – kezdte a levelét a főudvarmester. A folytatásban pedig beszámolt arról az uralkodói monológról, amely szerint Metternich nem külön hivatali rangja, az 1821-ben elnyert államkancellári tisztsége, hanem hercegi titkos tanácsosi címe révén emelkedhetett a legfiatalabb családfőként az összes többi birodalmi herceg elé az udvari rangsorban. Felhatalmazta főudvarmesterét annak közlésére, hogy And-

33 *Diószegi I.*: i. m. 153.; *L. Przibram*: i. m. 330–331.

34 *L. Przibram*: i. m. 323.; *Wertheimer E.*: i. m. II. 168–171.

35 Hohenlohe Andrassynek, Bécs, 1872. dec. 23. MOL P 4, Andrassy családi levéltár, 1. csomó N° 81.

rássy rangsorolásának alapja titkos tanácsossága lesz, s Metternichhez hasonlóan az udvari rangsorban meg fogja előzni mind az örökös tartománybeli, mind a volt birodalmi hercegek leszármazottait. Ezt az ígétét az 1873. január 28-i legfelső elhatározással kibocsátott udvartartási rangsor valóban teljesítette, amelyben a titkos tanácsosok között a főudvarmestert követően a házminiszter következett, megelőzve a hercegeket, a többi udvari tisztségviselőt, a mediatizált német grófi családfőket és a két miniszterelnököt.³⁶

Az előkelő udvari rangsorolás sem fedhette el, hogy Ferenc József végső soron elhárította Andrásynak a közös minisztertanácsi elnökség hatáskörét meghaladó közös kormányfői ambíciójának a formális intézményesítését. Az uralkodó annak is tanúbizonyságát adta, hogy idegenkedése háttérben felségjogai megőrzésének és áttételek nélküli, közvetlen érvényesítésének szándéka húzódtott meg. Ez a törekvése nyilvánult meg 1874 nyarán, a hadügyminiszteri poszton végrehajtott személycsere lebonyolítása alkalmával. Kuhn felmentését elsődlegesen a legfelső katonai vezetés átszervezése, az általa megszüntetett vezérkar visszaállítása indokolta,³⁷ de szerepet játszott benne, hogy Andrásyval is rendkívüli módon megromlott a viszonya. A hadseregfejlesztés stratégiai céljairól és súlyponti feladatairól számos közös minisztertanácsi ülésen bontakozott ki elvi vita közöttük. A hadügyminiszter az erődépítést és a fegyvernemek közül a gyalogságot favorizálta, míg a külügyminiszter a hadsereg mozgósítási rendszerének kiépítését, mozgékonyságának megteremtését pártfogolta, erősen kifogásolta a tüzérség fejlesztésének elhanyagolását, az erődítési munkálatokat pedig felesleges pénzkidobásnak minősítette.³⁸ A két közös miniszter közötti ellentét 1874 elején a végtelenségig kiéleződött a következő évi katonai költségvetés előkészítéséről folyó tárgyalások során. Kuhn a külügyminiszter által kezdeményezett stratégiai célkitűzést, az oroszellenes háborúra való felkészülést kérdőjelezte meg azáltal, hogy a költségvetésben jelentős összeget irányzott elő a német határhoz közeli Prága megerősítésére.³⁹ Andrásy azzal vágott vissza, hogy a költségvetési sarokszámok meghatározásáról az uralkodó elnökletével tartott közös miniszteri konferencián azok energikus megvédésére buzdította minisztertársait és arról beszélt, hogy nem elég karba tett kézzel a delegációk elé állni.⁴⁰ A türelmét vesztett Kuhn indulatosan félbeszakította, hogy nincs szüksége ilyen értelmű kioktatásra. A szóváltásnak a jegyzőkönyvben nem található nyoma, de hatását és Kuhn feldúlt lelkiállapotát naplója a következőképpen örökítette meg: „Andrásy teljesen elsápadt a haragtól, hogy folyamatosan szúrós szemmel néz-

36 *Ivan von Žolger*: Der Hofstaat des Hauses Österreich. Wien–Leipzig, 1917. (Wiener Staatswissenschaftliche Studien 14.) 149.

37 *Walter Wagner*: Die k. (u.) k. Armee – Gliederung und Aufgabenstellung. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. V. Die bewaffnete Macht. Hrsg. Adam Wandruszka–Peter Urbanitsch. Wien, 1987. 360.

38 GMR 1873. jan. 8. RMRZ 140. HHStA., PA. XL, Karton 287.

39 *Heinrich Ritter von Srbik*: Reichskriegsminister Freiherr von Kuhn 1868–1874. In: *Uő*: Aus Österreichs Vergangenheit. Salzburg, 1949. 213.

40 GMR 1874. márc. 3. RMRZ 122. HHStA., PA. XL, Karton 288.

tem rá. A császár is egészen zavarban volt. Ez a nyomorult alak, ez a honvéd-paprikajancsi, ez a beképzelt, közönséges, természetesen ravasz és furfangos cigány fog engem megtanítani arra, mi a teendőm a delegációkban! Ó, aki Beusttal együtt tönkretette a Monarchiát, s aki az összes konferencián még sohasem képviselt józan nézetet a külpolitikáról.”⁴¹ A következményekkel Kuhn azonnal számot vetett. Másnap elnézést kért az uralkodótól, ismételten felajánlotta lemondását, de csak a delegációs ülések befejezését követően válhatott meg hivatalától.⁴²

Kuhn távozása a külvilág számára egyáltalán nem Andrassy sikerének tűnt fel. A régi miniszter felmentési és az új kinevezési kéziratáról az uralkodó aláírása mellől ugyanis hiányzott a közös kormány virtuális fejének számító külügyminiszter ellenjegyzése.⁴³ Az abszolutizmusra emlékeztető eljárás azt a szemléletet tükrözte, hogy a hadügyminiszter kinevezése a legfőbb hadúr kizárólagos joga. A dualizmus első hónapjaiban egyébként valóban nem is vitatták ezt a felfogást. Még az éber magyar delegáció sem emelt kifogást, hogy a poszton bekövetkezett első személycsere, John felmentése és Kuhn kinevezése, 1868 januárjában miniszteri ellenjegyzés nélkül történt.⁴⁴ Az eltelt évek során vált csak általánossá a közös miniszteri kinevezés vagy felmentés valamelyik minisztertárs általi ellenjegyzése,⁴⁵ így ez alól a hadügyminiszter sem jelenthetett kivételt. Az uralkodó és a katonai kabinetiroda láthatólag nem tulajdonított jelentőséget a kialakuló szokásnak. Az ellenjegyzés hiánya különösen azért keltett feltűnést és nyugtalanságot a politikai közvéleményben, mert az alkotmányosság híveként ismert Kuhn felmentése egybeesett az Albrecht főherceg köréhez tartozó John báró vezérkai főnöki kinevezésével⁴⁶ és a tábornoki kart érintő jelentős személycserékkel. Emiatt a magyar és osztrák sajtóban elszaporodtak a találgatások a küszöbönálló politikai fordulatról. A szabályozatlanságból eredő eljárásért a nyilvánosság előtt végül Andrassy vállalta magára a felelősséget és találta meg az uralkodót az alkotmányos szokás megsértésétől mentesítő megoldást. Három nappal később a sajtónak kiszivárogtatott, a magyar miniszterelnökhöz intézett táviratában úgy állította be az ügyet, hogy az uralkodói kéziratok parancsnoki kinevezést, illetve abból való felmentést is tartalmaztak, ezért a külügyminiszter nem jogosult azok ellenjegyzésére.⁴⁷ Ekkor viszont már megjelent a hivatalos lapban a személycsere napjára datált, Andrassyhoz intézett és általa ellenjegyzett uralkodói kézirat a hadügyminiszteri poszton bekövetkezett válto-

41 Kuhn-napló, 1874. márc. 3. KA Nachlass Kuhn, B/670. N° 7.

42 Kuhn-napló, 1874. márc. 4.

43 Wiener Zeitung 1874. jún. 16.

44 Wiener Zeitung 1868. jan. 19.

45 Wiener Zeitung 1870. máj. 24. Lónyay Menyhért volt az első közös miniszter, akit minisztertársa ellenjegyzésével neveztek ki.

46 *Heinrich Ritter von Srbik*: Erinnerungungen des Generals Freiherrn von John 1866 und 1870. In: *Uő: Aus Österreichs Vergangenheit* i. m. 45–46.

47 Andrassy Bittónak, Bécs, 1874. jún. 19. HHStA, PA. I. Karton 558.

zásról, amelynek egyidejű közzététele állítólag tévedésből maradt el.⁴⁸ A miniszteri ellenjegyzés elmaradása különösen a magyar ellenzékben váltott ki heves reakciót, sőt parlamenti interpellációt. Ennek leszerelésére a magyar kormányfőhöz intézett levelében Andrassy hangsúlyozottan utalt arra, hogy személye és hivatali állása mint a *közös minisztérium elnöke* jelent garanciát minden alkotmányellenes fordulat megghiúsítására.⁴⁹ Sajátos volt ez az érvelés, amely hatalmi súlyának érzékeltetésére éppen a magyar ellenzékkel szemben emelte ki az inkább csak elérni kívánt közös miniszterelnöki hivatali rang alkotmányos fontosságát. Az általa használt magyar elnevezés arra utalt, hogy ezt a hivatali tisztséget nem tartotta összeegyeztethetetlennek a magyar dualista államjogi fel-fogással.

Az ismertetett esetek alapján kétségtelen, hogy az 1870-es évek elején Andrassynak valódi ambíciói voltak a birodalmi/közös miniszterelnökségre, bár annak politikai motivációja és valódi tartalma a fragmentált forrásokból nem rekonstruálható. Egyértelmű viszont, hogy az uralkodó még az általa oly kedvelt magyar arisztokratának sem szándékozott megadni ezt a tisztséget. Negatív viszonyulása messzemenően alátámasztja Komjáthy Miklós tézisét, hogy Ferenc József a magyar ellenzék követelésére azért járult hozzá könnyű szívvel a birodalmi kancellári tisztség megszűnéséhez, mert nem állt érdekében, hogy külpolitikai és hadügyi felségjogait egy testületi támogatást élvező politikai személyiség kormányzati pozícióból korlátozza.⁵⁰ Ezt a jelenséget általában azzal hozták összefüggésbe, hogy a kiegyezés után Ferenc József a belpolitikától visszahúzódva elsősorban a külpolitikában és hadügyi téren érvényesítette elképzeléseit. Kutatásaink szerint az 1870-es évek elején az általánosan elfogadottnál sokkal kiterjedtebb a belpolitikában, különösen a ciszlajtán kormány irányvonalának meghatározásában és ellenőrzésében való személyes szerepvállalása, ami szintén nem kedvezett a birodalmi/közös miniszterelnökség újbóli formális konstituálódásának. Az uralkodó külpolitikai és katonai felségjogainak korlátlan érvényesülése a birodalmi/közös kormányfői tisztség hiányában messzemenően befolyásolta a közös minisztertanács mint kormányzati testület működését, összetételét és hatáskörét. Az Andrassy-érában a fontos külpolitikai és katonapolitikai döntéseknek ugyanis mindenkor az uralkodó elnökletével, a közös kül-

48 Wiener Zeitung 1874. jún. 19. Érdekes megemlíteni, hogy Koller hadügyminiszternek sem a felmentéséről kiadott uralkodói kéziratot, hanem a felmentésről értesítő, neki címzett uralkodói kéziratot jegyezte ellen. Arthur Bylandt-Rheidt gróf volt az első közös hadügyminiszter, akinek uralkodói kinevezését a közös külügyminiszter közvetlenül ellenjegyezte. Wiener Zeitung 1876. jún. 22.

49 Wertheimer E.: i. m. II. 214–216. A levél Wertheimer által használt fogalmazványa az Andrassy-levéltárban, ill. tiszttázata Bittó István félhivatalos miniszterelnöki iratai között nem volt felkutatható.

50 Miklós Komjáthy: Die Entstehung des gemeinsamen Ministerrates und seine Tätigkeit während des Weltkrieges. In: Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch–Ungarischen Monarchie (1914–1918). Eingeleitet und zusammengestellt: Miklós Komjáthy. Bp. 1966. (Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs II. Quellenpublikationen 10.) 41., 35–36.

ügy- és hadügyminiszter részvételével, de az országos miniszterelnökök bevonása nélkül tanácskozó katonai konferencia lett a színtere. Külpolitikai programjának jóváhagyásáról is egy ilyen szűkkörű testület döntött 1872 februárjában, s ez elé terjesztette elfogadásra a külpolitikai törekvések sikeréhez szükségesnek ítélt négyponos, a Monarchia egészét érintő, belső intézkedési tervét, amelyet a részt vevő két magas rangú katona, Kuhn hadügyminiszter és a hadsereget felügyelő Albrecht főherceg húsz pontra bővített.⁵¹ Az országos kormányok képviselőinek részvételével tanácskozó közös minisztertanács ezt követően jobbra csak a katonai konferencián hozott határozatok adminisztratív végrehajtó szerveként szolgált, amely kísértetiesen hasonlított a neoabszolutizmus idején a krími háború alatt kialakult gyakorlathoz.⁵² Andrassy nemcsak elfogadta a két grémium egymás melletti létezését, hanem a nagy keleti válság hatására annak szervezeti és ügyviteli következményeit is levonta. A hetvenes évek közepétől új hivatali ügykör jelent meg az elnöki osztály feladatai között, a katonai konferencia ügyeinek intézése, amely intézményesítette a külügyminisztérium és a katonai szervek kapcsolatát.

IMRE RESS

GYULA GRAF ANDRÁSSY D.Ä., DER „REICHSMINISTERPRÄSIDENT“?

Der Aufsatz behandelt das Verhältnis des k. u. k. Aussenministers Gyula Andrassy d.Älteren zu den österreichischen und ungarischen innenpolitischen Problemen nach seinem Amtsantritt in den Jahren 1872–1873. Im Herbst 1871 wurde der ungarische Aristokrat zum Minister des kaiserlichen Hauses und des Äussern ernannt und nur mit dem Vorsitz im gemeinsamen Ministerrates betraut. Die Reichskanzlerwürde, die sein Amtsvorgänger Graf Beust innehatte und formalrechtlich auch seine innenpolitischen Aktivitäten rechtfertigte, wurde ihm vor allem wegen der ungarischen staatsrechtlichen Auslegung des Dualismus nicht mehr erteilt, um auch die Proteste der ungarischen Opposition zu vermeiden. Trotz des Verschwindens des Reichskanzlertitels ist die Position des Grafen Andrassy auch in den innenpolitischen Fragen als erster Berater des Monarchen, sowie seine informelle Inmediatstellung zwischen den beiden (österreichischen und ungarischen) Regierungen und dem Monarchen intakt geblieben. Er war auch an der Bildung und der Bestimmung des Programms der neuen cisleithanischen liberalen Regierung maßgeblich beteiligt. Die Grundsätze des Regierens, die gegen den weiteren Ausbau der liberalen Verfassungseigenschaften gerichtet waren, wurden aber nicht von ihm, wie es in der Fachliteratur oft vorkommt, verfasst, sondern von dem Monarchen selbst festgelegt. Seine Rolle bestand vor allem darin, die deutsch-österreichischen Liberalen zur Akzeptierung der Vorstellungen des Monarchen zu bewegen. Auch in der Frage der Autonomie von Galizien spielte er eine

51 *H. Lutz*: Politik i. m. 23–44. A konferencián a katonai intézkedésekről hozott határozatokról az eredeti jegyzőkönyvet vettük figyelembe, mert a forrásközlés csak részleges. Vö. KA MKSM Separatfaszikel 70.

52 Vö. *Waltraud Heindl*: Einleitung. In: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Abteilung III. Das Ministerium Buol-Schauenstein. Band 3. (11. Oktober 1853–19. Dezember 1854). Bearb. von Waltraud Heindl. Wien, 1984. XIV–XV.

Vermittlerrolle zwischen der cisleithanischen Regierung und dem Monarchen, der letztendlich der Antreiber der raschen Verwirklichung der autonomen Sonderstellung von Galizien war. Die ungarischen Angelegenheiten, die ihm für seine Reichs- und Aussenpolitik als relevant erschienen, betrachtete Andrassy, der frühere ungarische Ministerpräsident als eigene Domäne. So beeinflusste er die Entscheidungen und Stellungnahmen der ungarischen Regierungen oft in direkter Form (durch persönliche Teilnahme am ungarischen Ministerrat) oder in indirekter Weise (durch informelle Vorbesprechungen mit den ungarischen Politikern vor den Sitzungen des gemeinsamen Ministerrates), obwohl die Einflußnahme eines gemeinsamen Ministers auf die Innenpolitik vor allem durch die ungarischen Ausgleichsgesetze verboten war. In der Anfangsphase seiner Amtszeit unternahm er doch auch Schritte, um seine zentrale Funktion unter den gemeinsamen Ministern akzeptiert zum Ausdruck zu bringen und seine innenpolitische Wirkungsfähigkeit rechtlich abzusichern. Ein Indiz ist dafür die erste Sitzung der drei gemeinsamen Minister, in deren Protokoll Andrassy als „Reichsministerpräsident“ bezeichnet wurde. Das Protokoll wurde dem Monarchen mit diesem rechtlich nicht existenten Amtstitel wahrscheinlich in der Absicht vorgelegt, um sein Verhalten in dieser Frage zu sondieren. Diese Annahme wurde durch das baldige Vorgehen von Andrassy bekräftigt, als er durch die Vermittlung des 1. Obersthofmeisters, des Fürsten Konstantin zu Hohenlohe-Schillingsfürst direkt beim Monarchen zu erreichen versuchte, seine Amtsstellung so zu gestalten, wie es zur Zeit von Beust und Metternich war. Die ablehnende Haltung Franz Josephs weist eindeutig darauf hin, dass er mit der Wiederherstellung der Reichskanzlerschaft in keiner Form einverstanden war, um die weitere Einschränkung seiner Macht in den Fragen der Innenpolitik nicht herbeizuführen.